

การดิ้นรนต่อสู้ของชาวนาไทย : กรณีศึกษาของชาวนาที่จังหวัด ปทุมธานีและเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร

The Thai Peasant's Struggle : A Representative Case Study

นิยพรรณ วรรณศิริ¹

Niyaphan Wannasiri

ABSTRACT

The study is attempted to demonstrate the means of the Thai peasants' survival. In analyzing the data, the study has been put into the theoretical frame of Robert Redfield who finds two types of relationships in the peasant society. One is the horizontal relations in which the kinship tie and the reciprocity have played the greatest role. The other is the vertical relations in which the social oppression, inequality and disadvantages have played the greatest role.

The data of the study was collected from various sources. The interviews were done at the District of Lardkrabang, Bangkok Metropolis and the District of Lardlumkaew, Pathumtani. The observational sources were collected from the intensions observations done at Lardkrabang, Bangkok; Haangchat, Lampang and Muang, Udornthani. The Thai peasants' problems found in the study are poverty which has resulted from 1) being deepy in-debted; 2) the loss of lands; 3) the middlemen's economic pression; and 4) lack of education. Among these problem the most serious one is the middleman traders. In fact this problem has not been perceived by the peasants. This trouble has been shaded by the reciprocal relations actually practiced in the interaction between the farmers and the middlemen. All disruptive events have been thought to be caused by the Government.

Universally whenever the peasants are socially oppressed they rebel, and many times the rebellion leads to a severe peasant revolution. The Thai peasants react differently. They solve their problem in two ways: (1) they take it as if it is their luck. This is the influence of the Buddhist values held strongly in the Thai society; (2) they leave their agricultural occupations and immigrate to Bangkok, becomeing industrial labors. By this means, the true peasant revolution has not occurred in the Thai society.

The further analysis of the study reveals that the true peasant revolution has not been initiated because of the following social factors: (1) Thais are not aggressive; (2) Thais do not practice a lot of team- working; (3) The leadership personality has not been developed among the rural Thai; and (4) The catalyst situation has rarely been initiated among the peasants.

What has really protected the Thai society from encountering the peasant revolution is the kinship relationship within the peasant society, and within the "patron-client", relationship between the rural and urban societies.

¹ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Dept. of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University.

บทนำ

การศึกษาสังคมชาวนา ชีวิตชาวนา และขบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอยู่รอดของชาวนา ได้มีผู้ทำการศึกษาหลายหมู่หลายพวก และหลายแง่ – หลายมุมมามากมายและนับเป็นเวลานานมาแล้ว นักมานุษยวิทยารุ่นเก่า ๆ สนใจศึกษาสังคมชาวนาในฐานะที่เป็นสังคมพื้นฐานระดับหนึ่งซึ่งมีวิวัฒนาการต่อเนื่องมาจากสังคมดั้งเดิม (Primitive Society) ดังนั้นแง่มุมที่ศึกษาจึงค่อนข้างจะเน้นโครงสร้างทางวัฒนธรรม และความเป็นอยู่ เป็นต้นว่า วัฒนธรรมทางความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติซึ่งมีผลต่อโครงสร้างของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและการจัดรูปแบบสังคมอยู่มาก ในลักษณะนี้สังคมชาวนาจะเป็นสังคมที่พอเพียงและอยู่ตัวในตัวของมันเอง (Subsistant) คือช่วยกันผลิต ช่วยกันบริโภค ความสัมพันธ์ของคนในสังคมก็จะออกมาในรูปแบบของการร่วมมือกัน (Cooperation) มากกว่าการแข่งขัน (Competition) และสังคมชาวนาที่หากินกันบนทรัพยากรที่ธรรมชาติให้มาล้วน ๆ คือ ที่ดิน ฝน ปุ๋ย กรรมวิธี และแรงงาน (คนและสัตว์) นั้นจะสามารถอยู่รอดปลอดภัยทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมได้ก็ด้วยบรรทัดฐาน (Norms) ของความร่วมมือกันในทุก ๆ ด้าน กฎเกณฑ์เพื่อความปลอดภัยทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาซึ่งเป็นบรรทัดฐานควบคุมสังคมอยู่จะออกมาในรูปของการเอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน (Reciprocity) ถ้าจะลองหันไปพิจารณาดูสังคมชาวนาเก่า ๆ ของยุโรปและเอเชีย เช่น สังคมชาวนา อิตาลี อังกฤษ ญี่ปุ่น และไทย เราอาจจะมองเห็นลักษณะความสัมพันธ์เฉพาะของระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client Relationship) ซึ่งมีลักษณะเกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจและสังคมในแนวดิ่ง และจะมองเห็นลักษณะความสัมพันธ์ด้านทวิภาคี คือระบบเครือญาติ (Kinship Relationship) ซึ่งจะเกื้อกูลกันทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจและสังคมในแนวนอน ด้วยระบบความสัมพันธ์กันของสมาชิกของสังคมชาวนาสมัยเก่า ๆ นั้น นักมานุษยวิทยารุ่นเก่า ๆ ก็จะไม่ใคร่จะได้วิเคราะห์ขบวนการเศรษฐกิจและสังคมชาวนาในเชิงรูปธรรมการเคลื่อนไหวเท่าใดนักเพราะสังคมชาวนาสมัยเก่าพอเพียงและอยู่ตัวดังกล่าวแล้ว จึงมิได้มีการเคลื่อนไหวอันใด ผู้ที่สนใจสังคมชาวนาในแง่มุมของมานุษยวิทยา (Anthropological View) ก็ จะออกมาในรูปที่ว่า สังคมชาวนาเป็นสังคมของกลุ่มเครือญาติและครัวเรือนที่ร่วมมือกันทำมาหากินในทางเกษตร (เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์) มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดแบบไม่เป็นทางการ รู้จักกันทั่วถึง ยึดมั่นในระเบียบ ประเพณี รักสงบ ซื่อสัตย์ ขยันขันแข็ง ความรู้น้อย ไม่ค่อยดิ้นรน ฯลฯ (Sjoberg, 1952)

การศึกษาสังคมชาวนาในรูปแบบดังกล่าวมาแล้วน่าจะตรงกับลักษณะสังคมชาวนาที่ Rosen (1975) เรียกว่า ลักษณะคงที่ (Static)

ในยุคปัจจุบันนี้นักมานุษยวิทยาหลายท่านได้สนใจที่จะศึกษาสังคมชาวนาในแง่มุมที่ต่างออกไปจากเดิมอย่างมากมาย แต่ก็มิได้ไปถึงถึงการวิเคราะห์สังคมชาวนาในแง่ของรูปธรรม การเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อความอยู่รอดของชาวนาแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการมองสังคม ชาวนาที่แปลกและแตกต่างออกไปจากเดิม ที่นักมานุษยวิทยารุ่นเก่า ๆ ได้ศึกษาไว้ ซึ่งผู้เขียนบทความนี้มองเห็นว่าในกรอบทฤษฎีของนักมานุษยวิทยารุ่นหลัง ๆ นี้จะสามารถนำมาใช้วิเคราะห์ถึง “การดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชาวนาไทยในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี และจะเป็นที่เข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิชาการในสาขาอื่น ๆ ด้วย เช่น สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ เป็นต้น นักมานุษยวิทยาสมัยใหม่ที่มีแนวโน้มที่จะวิเคราะห์สังคมชาวนาที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ได้แก่ Barth (1973) และ Redfield (1973) เป็นอาทิ นักมานุษยวิทยาทั้งสองท่านนี้จะมองสังคมชาวนาว่าไม่ได้เป็นสังคมที่ตายตัว และคงที่อยู่อย่างใดอย่างนั้น แต่กำลังค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสังคมเมืองยิ่งขึ้นไปทุกทีซึ่งตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นไปตามขั้นตอนจากพฤติกรรมและสังคมมนุษย์ที่พื้นฐานที่สุด ง่ายที่สุดมาเป็นปานกลาง แล้วก็จะไปสู่ขั้นซับซ้อนที่สุด (Redfield, 1973) ส่วน Barth (1973) นั้น มองเห็นว่าในท่ามกลางธรรมชาติที่ขาดแคลนทรัพยากรนี้เมื่อมีคนเป็นจำนวนมากอยู่ร่วมกันก็ต้องมีการขัดแย้งแข่งขันกัน ไขว่คว้าเอาทรัพยากรธรรมชาติมาบำรุงบำเรอความสุขของตนและพวกของตนให้มาก

ที่สุด การจะเอามันมาให้ได้มากที่สุด และลงทุนน้อยที่สุด ก็ต้องมีการกะการณืโดยคำนวณผลได้ – ผลเสียให้ดีที่สุดเสียก่อน แล้วจึงจัดพฤติกรรมของบุคคลให้เหมาะสมกับที่ได้คำนวณสถานการณ์เอาไว้แล้ว พฤติกรรมของบุคคลจึงเต็มไปด้วยการ “คิดลูกคิด” ในทุกแง่มุม และจะเห็นเป็นรูปธรรมได้ชัดเจนที่สุดก็ในแวดวงของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจมากที่สุด การวิเคราะห์ในเชิงดังกล่าวค่อนข้างจะใช้ได้กับการวิเคราะห์สังคมแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy)

สำหรับ Redfield (1973) ได้ให้ความหมายของสังคมชาวนาว่าเป็นสังคมของชาวบ้านระดับท้องถิ่น (Folks) ทำมาหากินทางการเกษตร มีลักษณะเศรษฐกิจที่อยู่กึ่งกลางระหว่าง เศรษฐกิจของสังคมดั้งเดิม (Primitive) กับสังคมอุตสาหกรรม (Industrialized) เพราะเศรษฐกิจในลักษณะนี้หรือในระดับนี้จะต่อต้านเศรษฐกิจของระดับสังคมอุตสาหกรรมและไม่อยากจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบนั้นเพราะระบบเศรษฐกิจและสังคมของสังคมชาวนานั้นมันคงคืออยู่แล้ว หากเป็นสังคมดั้งเดิมไปเสียเลยระบบเศรษฐกิจจะไม่ต่อต้านระบบอุตสาหกรรม จะยอมรับกันได้แต่โดยดี สังคมดั้งเดิมจึงมักจะถูกเปลี่ยนไปเป็นสังคมเมืองได้ดีและเร็วมาก เพราะสังคมดั้งเดิมมีระบบการทำมาหากินที่ยากแค้นและฝืดเคือง สังคมก็ไม่มี ความมั่นคงปลอดภัยพอที่จะอยู่รอดได้ในลักษณะเร่ร่อนเก็บผักหักฟืนนั้น

Redfield (1973) เน้นว่า การจะศึกษาสังคมชาวนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ควรจะศึกษาร่วมกันตามแนวต่อไปนี้คือ

ก. ให้ศึกษาตามทิศทางของความสัมพันธ์

1. ศึกษาในแนวนาน นั่นคือ ให้ดูเฉพาะสังคมท้องถิ่นชนบท ลักษณะเศรษฐกิจและสังคมสถาบันทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองภายในสังคมนั้นเท่านั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าการศึกษาในแนวนานนี้ผู้ศึกษาจะได้ภาพพจน์ของสังคมชาวนาในลักษณะที่เป็นสังคมมั่นคงพอเพียง และตายตัว (Static) จะเป็นการศึกษาสังคมชาวนาสมัยเก่าที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคมระดับอื่น ๆ เลย

2. ศึกษาในแนวตั้ง เป็นการศึกษาสังคมชาวนาในลักษณะที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมเมือง มีผลเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ไม่ได้มองสังคมชาวนาเป็นเอกเทศตามลำพัง

3. ศึกษาลักษณะของความสัมพันธ์ในสองทิศทางนั้น เป็นการศึกษาในวงกว้าง การศึกษาสังคมชาวนาในแนวนานหรือแนวนอนจะพบความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายที่มีแต่ความร่วมมือซึ่งกันและกัน และการศึกษาในแนวตั้งจะพบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมที่ต่างระดับต่างฐานะกัน ซึ่งเต็มไปด้วยการแก่งแย่งแข่งขันเอารัดเอาเปรียบกัน

(ข) ให้ศึกษาสังคมชาวนาในลักษณะของการแบ่งครึ่ง (Dichotomy)

1. ศึกษาดินแดน (Territory) จะพบความแตกต่างของท้องถิ่น คือชนบท กับ เมือง
2. ศึกษาคน จะเห็นชาวนากับผู้ปกครอง ซึ่งเป็นชาวเมือง คนทั้งสองกลุ่มนี้จะแตกต่างกันทางสังคมด้วยประการทั้งปวง
3. ศึกษาสถานภาพในสังคม จะเห็นสถานภาพ ต่ำ กับ สถานภาพสูง
4. ศึกษาความสัมพันธ์ จะพบว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับชาวเมือง (Elites) ที่ออกมาในระบบอุปถัมภ์ (Patron-client) ที่ผู้ที่มีสัมพันธ์กันนั้นไม่เท่าเทียมกันทางสังคม
5. ศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ จะเห็นความไม่เสมอภาคในการผลิต และ บริโภค รวมไปถึงการเอารัดเอาเปรียบของผู้ที่อยู่ในส่วนของสังคมที่เหนือกว่า

ในกรอบทฤษฎีของ Robert Redfield ดังกล่าวแล้ว จะเปิดกว้าง ให้ผู้สนใจศึกษาสังคมชาวนาในแง่ของ ความเคลื่อนไหวของชาวนาในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ฯลฯ อันเป็น

การพิจารณาสังคมชาวนาในเชิงเศรษฐกิจ การเมืองได้แจ่มชัดไม่น้อยเลย ผู้เขียนจึงได้อาศัยกรอบทฤษฎีนี้เป็นแนวทางการศึกษาสังคมชาวนาที่ปทุมธานี (เป็นส่วนใหญ่) และที่อื่น ๆ ในภาคเหนือ กลาง และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยซึ่งผู้เขียนได้ไปสัมผัสมาด้วยตนเอง

บทความนี้จะเป็นการวิเคราะห์ถึงการต่อสู้ดิ้นรนของชาวนาไทยโดยทั่ว ๆ ไป โดยอาศัยรูปแบบของชาวนาไทยที่อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี เป็นหลัก การวิเคราะห์จะใช้ข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ และประสบการณ์ในบางส่วนของจังหวัดต่าง ๆ ของภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน ประกอบกัน เพื่อเป็นความเข้าใจชาวนาไทยโดยทั่ว ๆ ไป จากประสบการณ์ของผู้เขียน ผู้เขียนมีความเข้าใจว่าสภาพของชาวนาไทยโดยทั่ว ๆ ไปไม่แตกต่างกัน

สภาพทั่วไปของชาวนาไทย

ในปัจจุบันนี้ประเทศไทยกำลังอยู่ในยุคการพัฒนาประเทศ ซึ่งรัฐบาลไทยหลายสมัยได้วางนโยบายในการพัฒนาประเทศต่อเนื่องกันมาด้วยแผนพัฒนารวมทั้งหมด 5 แผนด้วยกัน และได้พัฒนาตามแผนพัฒนาดังกล่าวเสร็จสิ้นไปแล้ว 4 แผน ขณะนี้กำลังอยู่ในช่วงระยะเวลาของการพัฒนาตามแผนพัฒนาฉบับที่ 5 ซึ่งเริ่มจากปี 2525 ถึงปี 2529

เป็นที่น่าเสียดายว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม และพัฒนาเมืองมากเกินไป ซึ่งเป็นผลให้เกิดการผลิตรายได้มากเกินไป ลักษณะการพัฒนาดังกล่าวเป็นการพัฒนาในระบบทุนนิยมตะวันตก โดยเหตุที่เราพากันมองความเจริญเติบโตและความทันสมัยของสังคมตะวันตกเป็นมาตรฐาน และรูปแบบในการพัฒนาจนเกินไป อาจจะเป็นความเข้าใจผิดที่มองเห็นว่าการที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า เทียบหน้าเทียบตาชาวโลกเขานั้น ต้องมีสรรพวัตถุที่ทันสมัยตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วเขามีกัน ที่จริงแล้วสังคมต่าง ๆ ของโลกจะประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นชนบท และส่วนที่เป็นเมืองชนบท จะมีเศรษฐกิจเน้นอยู่กับการเกษตร และเมืองเน้นที่การอุตสาหกรรม และการพานิชทั้งสองส่วนนี้มีความสำคัญเท่า ๆ กัน และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ถึงแม้จะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน ประเทศที่พัฒนาได้อย่างสมดุลก็ต้องพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ไปพร้อม ๆ กัน และต้องพิจารณาด้วยว่าสังคมนั้น ๆ มีปัจจัยทางการผลิตอะไรเป็นพื้นฐาน เช่น ญี่ปุ่นไม่มีทรัพยากรทางการเกษตรก็เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ไทยมีปัจจัยทางการเกษตรควรเน้นการพัฒนาการเกษตร และการผลิตที่มีสัดส่วนที่ไม่แตกต่างกันนัก ประเทศที่พัฒนาไม่ได้หมายความว่าต้องเน้นที่การพัฒนาภาคอุตสาหกรรม และพัฒนาเมืองเพียงอย่างเดียว และประเทศที่ด้อยพัฒนาก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเน้นสังคมเกษตรกรรมแต่อย่างเดียว “การพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมใด ๆ ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของการผลิตมากกว่า ถ้าการผลิตมีประสิทธิภาพต่ำ สังคมนั้น ๆ ย่อมจะด้อยพัฒนาได้ และถ้าสังคมนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรมด้วยแล้ว หากผลิตผลทางเกษตรต่ำอันเนื่องมาจากประสิทธิภาพในการผลิตต่ำ สังคมนั้นก็จะด้อยพัฒนา เพราะจะไม่มีผลิตผลเพียงพอที่จะขายเอาเงินตราต่างประเทศเข้ามาใช้เป็นทุนหมุนเวียนภายในสังคมได้” (อรพิน, 2524) การพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมไทยไปเน้นหนักที่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยหวังจะผลักดันให้ไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมให้ได้ ดูหลักฐานจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) ซึ่งกำหนดว่าจะลดมูลค่าการผลิตสาขาเกษตรจากร้อยละ 24.8 ของผลรวมการผลิตปี 2524 เหลือร้อยละ 22.5 ในปี 2529 และสัดส่วนการผลิตในภาคอุตสาหกรรมจะเพิ่มจากร้อยละ 21.1 ของผลผลิตผลรวมปี 2524 เป็นร้อยละ 22.1 ในปี 2529 (หน้า 186) จากโครงสร้างของแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ดูเหมือนว่ารัฐบาลจะพยายามจะทำให้การพัฒนาภาคเกษตรและอุตสาหกรรมสมดุลและได้สัดส่วนกัน แต่ในลักษณะที่สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ผู้เขียนจึงไม่เห็นว่าจะมีความจำเป็นอย่างไรที่จะต้องลดการผลิตทางภาคเกษตรกรรมลง การจะพัฒนาให้เป็นไปตาม

ทฤษฎีคือ ให้มีการผลิตทั้งสองภาคพอ ๆ กัน (คือภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม) จะต้องดูรากฐานสังคมด้วยว่าสังคมนั้น ๆ เป็นสังคมที่มีปัจจัยเอื้อการพัฒนาส่วนใดของสังคมดังกล่าวมาแล้ว

เท่าที่รัฐบาลได้ทำการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมผ่านมาแล้ว 20 ปี พอจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการพัฒนาการเกษตรและชนบทได้ถูกละเลยอย่างมาก จนมีผลให้ผลิตผลทางเกษตรตกต่ำลง ผลิตผลขายไม่ออกหรือขายออก แต่ไม่ได้รับราคาพอที่ชาวนาจะอยู่ได้ ขาดทุนหมุนเวียน การถือครองที่ดินถูกเปลี่ยนโครงสร้างไป ชาวนาไม่มีปัจจัยในการผลิตอันได้แก่ ที่ดิน และเงินลงทุน ชาวนามีหนี้สินล้นพ้นตัว เพราะการเอารัดเอาเปรียบของนายทุน และผู้ไม่ได้ทำการผลิตทางเกษตรในเมือง ชาวนามีการศึกษาต่ำ ไม่มีโอกาสจะเลื่อนฐานะทางสังคม ทำให้ชาวนาโยกย้ายหนีจากการเป็นแรงงานภาคเกษตรเลี้ยวสังคมมาสู่การเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ชาวนาแข่งขันกันไขว่คว้าหาวัตถุดิบบริโภคมากขึ้นและหันหลังให้กัน ไม่รวมมือกัน และสังคมชาวนาไทยนับวันแต่จะสลายตัวไปเพราะอยู่ไม่ได้ ในขณะเดียวกันสังคมอุตสาหกรรมในเมืองก็เติบโตอย่างขาดระเบียบ กฎเกณฑ์ และขั้นตอน ทำให้เกิดปัญหามากมายในสังคมไทยแทนที่จะเป็นสังคมที่พัฒนา ไทยกลับกลายเป็นสังคมที่ด้อยพัฒนาลงไปทุก ๆ ที่ และผู้เขียนคิดว่าโดยพื้นฐานของการเป็นสังคมเกษตรกรรม และไม่ได้ได้รับการพัฒนาทางส่วนนี้อย่างจริงจัง จะทำให้เกิดผลร้ายต่อการพัฒนาสังคม และเป็นผลร้ายต่อสังคมชาวนาไทยอย่างช่วยไม่ได้ในที่สุด ยิ่งพัฒนามากเท่าใด ส่วนที่เติบโตคือนายทุนในเมืองเพราะการพัฒนาทางวัตถุดิบการลงทุนที่สูง วัตถุที่ผลิตได้ก็มีราคาสูง ชาวนาซึ่งมีต้นทุนต่ำก็ผลิตได้น้อย แต่ต้องซื้อหาวัตถุดิบในราคาที่สูง สังคมชนบทที่เป็นพื้นฐานของสังคมไทยและทำหน้าที่เลี้ยงดูสังคมเมืองและสังคมไทยทั้งสังคมกำลังจะอยู่ไม่ได้ และรัฐบาลก็พยายามแก้ปัญหาขึ้นมาโดยตลอด แต่ก็ยังไม่มีความหวังว่าจะกระเดื่องขึ้น ชาวนาในชนบทที่ยังเจ็บสบอยู่ได้ขณะนี้ เพราะเขาหาวิธีช่วยตัวเองไปวัน ๆ หรือไม่ก็จำยอมรับสภาพเพราะไม่รู้ว่าจะหนีไปทางไหน

โดยสรุปแล้วปัญหาของชาวนาไทยโดยทั่วไป ได้แก่ ความยากจน ซึ่งออกมาในรูปการไม่มีที่ทำกิน การมีหนี้สินล้นพ้นตัว การถูกนายทุน - พ่อค้าเอารัดเอาเปรียบขูดรีด และการขาดความรู้และการศึกษา

ชาวนาไทยภาคกลาง

ผู้เขียน (หรือผู้เสนอบทความนี้) ขอเสนอผลการศึกษาชาวนาไทยในภาคกลาง ซึ่งผู้เขียนได้มีส่วนไปศึกษา สังเกตการณ์ และหาประสบการณ์มาด้วยตนเอง ณ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และตำบลลำปลาทิว อำเภอลาดกระบัง กทม. เพื่อเป็นการทำความเข้าใจสังคมชาวนาไทยโดยทั่ว ๆ ไป และเพื่อจะดูการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความยากจนข้นแค้นและการมีชีวิตรอบนหนีสินของชาวนาไทย

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะขอเสนอผลการศึกษาสภาพของชาวนาไทยและปัญหาของชาวนาไทยภาคกลางที่อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และเพื่อความกระชับ บางครั้งจะได้นำผลการศึกษาชาวนาไทยที่อำเภอลาดกระบัง กทม. มาวิเคราะห์ควบคู่ไปด้วย การศึกษาชาวนาไทย ณ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานีเป็นการศึกษาถึงการสูญเสียที่ดินของชาวนา ซึ่งทำการศึกษาโดย คุณจิโรภาส พูลสุวรรณ นิสิตปริญญาโท สาขาพัฒนาสังคมคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (ในขณะนั้น) ซึ่งได้ทำการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระหว่างเดือนมิถุนายน - สิงหาคม 2526 ผู้เขียนเป็นผู้หนึ่งที่ได้มีโอกาสไปช่วยเก็บข้อมูลและทำการสัมภาษณ์ในครั้งนี้ ขณะนี้ผลการศึกษาอยู่ระหว่างการวิเคราะห์และยังมิได้พิมพ์เผยแพร่ข้อมูลที่ผู้เขียนจะเสนอต่อไปนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่จะนำมาวิเคราะห์ในแง่มุมของการต่อสู้ดิ้นรนของชาวนาไทยและผู้เขียนได้ขออนุญาตจากเจ้าของโครงการ (คือ คุณจิโรภาส พูลสุวรรณ) เพื่อนำเสนอต่อที่สัมมนาในแง่มุมและสภาพความเป็นจริงของชาวนาไทยดังกล่าว ชาวนาไทยที่จังหวัดปทุมธานีและลาดกระบัง ถือได้ว่าเป็นตัวแทนชาวนาไทย ณ ที่อื่น ๆ ของสังคมไทยได้ เพราะชาวนาไทยโดยทั่วไปมีสภาพเหมือน ๆ กัน

สำหรับการศึกษา ชาวนาที่ลาดกระบัง ผู้เขียนได้ไปศึกษามาด้วยตนเอง และเป็นโครงการของผู้เขียนเอง ได้ทำการศึกษาในช่วงเดือนธันวาคม ๒๕๒๖ – กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรของอำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี จำนวน 239 ราย (ที่คุ้นจิโรภาส สุ่มมา) พบว่า 235 ราย หรือร้อยละ 98.3 มีอาชีพทำนาหรืออีกนัยหนึ่งเป็นชาวนาโดยตรง ที่เหลือก็ทำไร่และเลี้ยงสัตว์ และก็ถือได้ว่าประชากรกลุ่มตัวแทนในการศึกษาทั้งหมด คือ ชาวนาในความหมายของคำว่า “PEASANTS” ซึ่งวุฒิชัย และธรรมนิศ (2525) ให้คำจำกัดความเอาไว้ว่า “ชาวนานั้นจะหมายถึงเฉพาะคนที่ทำนาอย่างเดียวนั้นไม่ได้ แต่จะต้องหมายถึงคนที่มีอาชีพกับพื้นที่ซึ่งจะเป็นนา สวน หรือไร่ก็ได้ โดยอยู่ในสภาพแวดล้อมของชนบทจริง ๆ ” และความหมายดังกล่าวนี้ก็ตรงกับความหมายที่ Redfield (1973) อธิบายเอาไว้หลาย ๆ ตอนในหนังสือของเขา

ชาวนาจังหวัดปทุมธานี ส่วนใหญ่ยากจนมาก ความยากจนมีสาเหตุมาจาก

1. การมีหนี้สินล้นพ้นตัว

ในสภาพของการเป็นชาวนานั้น ชาวนาที่จังหวัดปทุมธานี (ที่ทำการศึกษายากจนมาก อยู่ในสภาพที่มีหนี้สินล้นพ้นตัวเป็นส่วนใหญ่ คือ ใน 239 ราย มีหนี้สินเสีย 178 รายหรือร้อยละ 74 เฉลี่ยจำนวนเงินที่เป็นหนี้ อยู่ระหว่าง 20,000 – 30,000 บาทต่อคน/ปี ชาวนาต้องใช้เงินลงทุนในการทำนาตกปีละประมาณ 30,000 – 35,000 บาทต่อการทำนาครั้งหนึ่ง ๆ และมูลค่าผลผลิตที่ขายได้ก็อยู่ราว ๆ 50,000 – 55,000 บาท ดังนั้น ชาวนาจะมีรายได้สุทธิโดยเฉลี่ยประมาณปีละ 20,000 บาท/คน แต่ในสภาพที่มีหนี้สิน รายได้ 20,000 บาท/ปีต้องนำไปใช้หนี้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยก็แทบจะไม่พอ แล้วยังจะต้องเป็นเงินที่ใช้จ่ายยังชีพส่วนตัว/ปึกด้วย ทำให้ชาวนาต้องตกอยู่ในสภาพมีหนี้สินล้นพ้นตัวต่อ ๆ ไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีวันสิ้นสุด สาเหตุของการเป็นหนี้สินเกิดมาจาก

1.1 การไม่มีเงินออมเป็นทุนสำรองในการลงทุนทำนาในแต่ละปี ผู้ตอบร้อยละ 24.5 มีปัญหาเรื่องนี้ จึงต้องกู้เงินมาทำนา

1.2 ทำนาไม่ได้ผล หรือได้ผลผลิตต่ำ อันเนื่องมาจากเทคนิควิชาต่ำ และไม่มีเงินลงทุนมากนัก (ข้อมูลจากการสังเกตการณ์แบบมีโครงสร้าง)

1.3 ขายข้าวไม่ได้ราคา ขายข้าวได้ปีละประมาณ เกวียนละ 2,700 – 2,900 บาท ถ้าจะขายให้พออยู่ได้ ต้องขายในราคาเกวียนละ 3,300 บาทขึ้นไป

1.4 ผลผลิตตกเป็นส่วนของการชดใช้หนี้สิน และค่าเช่าที่ดินทำนาเสียส่วนใหญ่

1.5 อัตราดอกเบี้ยเงินกู้สูงกว่ากฎหมายกำหนด คือร้อยละ 13 – 24 ซึ่งลักษณะนี้มีแต่จะทำให้หนี้สินพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ ผู้ตอบเรื่องนี้มากเป็นอันดับที่ 1 ถึงร้อยละ 77.5 ของผู้ตอบทั้งหมด

แหล่งเงินกู้หรือเจ้าหนี้เรียงตามลำดับได้แก่

- 1) ธ.ก.ส. ร้อยละ 38.8 (ของจำนวนผู้ตอบทั้งหมด)
- 2) พ่อค้าคนกลาง หรือนายทุน ร้อยละ 17.4
- 3) สหกรณ์การเกษตร ร้อยละ 15.2

ที่เหลือนอกจากนี้เป็นญาติพี่น้อง คนรู้จักสนิท

ในสภาพความมีหนี้สินของชาวนานั้น ผู้เขียนได้มีประสบการณ์จากการออกศึกษาชาวนาภาคเหนือที่อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง เมื่อปี 2525 อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี 2524 อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ปี 2526 และอำเภอลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ปี 2516, 2517, 2525, 2526 พบว่าชาวนาทุก ๆ แห่งมีสภาพมีหนี้สินล้นพ้นตัวทุกแห่ง และทุกยุคสมัย และสาเหตุของการเป็นหนี้ก็คล้ายคลึงกันด้วย

2. ชาวนาไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง

ชาวนาที่ศึกษาในจังหวัดปทุมธานีนี้เป็นชาวนาที่ค่อนข้างยากจนเป็นส่วนใหญ่ สาเหตุของความยากจนนั้น ส่วนหนึ่งมาจากไม่มีที่ทำกิน ต้องเช่าที่ทำนา อันที่จริงหากจะศึกษาจากตัวเลขแล้ว ไม่น่าจะเชื่อได้ว่าชาวนาส่วนใหญ่ยากจน หากมองในแง่ของการมีที่ดินทำกิน หรือ ไม่มีแต่เพียงอย่างเดียว เพราะจากตัวเลขผู้ที่มีที่ดินทำกินมีร้อยละ 56.9 และผู้ไม่มีที่ดินทำกินร้อยละ 43.1 ซึ่งน้อยกว่าผู้ที่มีที่ดินทำกิน แต่อัตราส่วนก็ไม่ห่างกันมากนัก แต่ชาวนาผู้ที่มีที่ดินทำกินของตนเองก็ยากจนไม่แพ้ผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกิน อันเนื่องมาจากสาเหตุอื่น ๆ เช่น ไม่มีการศึกษาจึงไม่รู้จักรับใช้กรรมวิธีที่ดี ไม่มีเงินออมสำหรับลงทุน ไม่มีความรอบรู้ในเรื่องการตลาด จึงขายข้าวไม่ได้ราคา และไม่พ้นอิทธิพลของพ่อค้าคนกลางซึ่งเอารัดเอาเปรียบ การไม่มีที่ดินเป็นของตนเองเป็นเพียงเหตุแห่งการเพิ่มอัตราความยากจนของชาวนาให้เพิ่มมากขึ้นไปอีกเท่านั้น

แต่ก่อน ๆ นั้นชาวนาส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเองมากกว่านี้ เพิ่งมาประสบกับสภาพการสูญเสียที่ดินในระยะเวลา (โดยเฉลี่ย) ๔-๕ ปีมานี้เอง ที่แนวโน้มของการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินสูงขึ้นเรื่อย ๆ สาเหตุของการสูญเสียที่ดินที่สำคัญ ๆ ตามลำดับคือ

- ๑) หลุดจำนอง ร้อยละ 39.8
- 2) ขายชำระหนี้ ร้อยละ 39.8
- 3) ถูกเจ้าหนี้ยึด ร้อยละ 11.7

ที่เหลือนอกนั้นเป็นสาเหตุอื่น ๆ เช่น การแบ่งมรดกจนที่ดินเป็นผืนเล็กกล้ง ๆ ไม่พอทำนา และเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมในหมู่ญาติ เป็นต้น

ในจำนวนผู้ที่สูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น ส่วนใหญ่จะเสียกรรมสิทธิ์ให้แก่พ่อค้าและนายทุนเงินกู้เป็นส่วนมาก คือหลุดจำนองให้แก่พ่อค้า และนายทุนเงินกู้ ร้อยละ 39.1 ขายเพื่อชำระหนี้ให้แก่พ่อค้า และนายทุนเงินกู้ ร้อยละ 46.8 และถูกยึดที่ดินโดยพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ ร้อยละ 58.3 ผู้ที่ได้กรรมสิทธิ์ที่ดินจากชาวนาไปครอบครองก็คือ นายทุนจากภาคอุตสาหกรรมในเมือง ร้อยละ 53.4 และนายทุนในท้องถิ่นเดียวกันกับชาวนา ร้อยละ 46.7 ในประเภทแรกนั้น เป็นนายทุนจากกรุงเทพมหานครร้อยละ 25.2

การสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวนามีความซับซ้อนซ้อนเงื่อนไขซึ่งเป็นการเอารัดเอาเปรียบชาวนามาอย่างใด ผู้เขียนก็ไม่อาจศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งได้จากการศึกษาครั้งนี้ เพราะไม่อยู่ในขอบเขตที่ผู้เขียนกำลังศึกษาอยู่ แต่จากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเป็นชาวนาผู้เช่าที่ดิน ปรากฏว่า ชาวนาภาคกลางเป็นผู้เช่าที่ดินทำกินมากที่สุด อัตราเฉลี่ยเมื่อปี 2511 มีถึงร้อยละ 56 และในปี 2516 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 60.8 จังหวัดที่ชาวนาเช่าที่ดินมากอันดับหนึ่งก็คือ ปทุมธานีเอง คือมีถึงร้อยละ 83.92 รองลงมาตามลำดับได้แก่ อุรุขาร้อยละ 76.49 นครนายก ร้อยละ 67.70 และฉะเชิงเทรา ร้อยละ 60.66 (รสนา และ อัจฉรา, 2525)

จากประวัติศาสตร์ชาวนารอบ ๆ เมืองหลวง และรอบ ๆ เมืองที่เจริญ พัฒนาแล้วจะสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินมากที่สุดเมื่อสมัยที่มีการพัฒนาเมืองหลวง (กรุงเทพฯ) ได้มีนายทุนจากกรุงเทพฯ ไปกว้านซื้อที่ดินรอบ ๆ กรุงเทพฯ ฯ เอาไว้เป็นของตนไว้มากมาย (กรมพัฒนาที่ดิน, 2512) ดังนั้นข้อมูลจากประวัติศาสตร์นี้พอจะใช้สนับสนุนการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวนาในจังหวัดปทุมธานีได้ด้วยอีกโสดหนึ่ง

แหล่งกลของนายทุน (เงินกู้) อย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวนาสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินก็คือ การใช้ที่ดิน (ทำนา) เป็นหลักประกันในการกู้เงินมาลงทุนทำนาปีต่อปี ถึงร้อยละ 28.1 ในบรรดาหลักประกันทุกประเภท (4-5 ประเภท) ส่วนการกู้เงินจากองค์กรของรัฐ เช่น ธ.ก.ส. และสหกรณ์การเกษตรไม่ต้องใช้ที่ดินค้ำประกัน ซึ่งอยู่ในอัตรา 37.6 นอกจากนั้นเป็นการกู้จากแหล่งอื่น ๆ และใช้หลักประกันอย่างอื่น และไม่ต้องมีหลักประกันร่วมกัน จึงพอจะเป็นที่เข้าใจได้ว่าทำไมชาวนาจึงสูญเสียที่ทำกิน ไปให้แก่นายทุนจากภาคอุตสาหกรรม

3. การเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางและนายทุนเงินกู้

การเอารัดเอาเปรียบของบรรดานายทุนซึ่งแบ่งเป็นนายทุนเงินกู้ และพ่อค้าคนกลาง ซึ่งมารับซื้อผลิตผลถึงที่มีดังนี้

ก) **ซื้อผลิตผลในราคาต่ำ** เนื่องจากรัฐไม่มีกลไกทางการตลาดที่ดีพอที่จะช่วยเหลือเรื่องการค้าขายผลิตผลของชาวนา จึงเป็นโอกาสให้พ่อค้านายทุนคนกลางฉวยโอกาสเป็นผู้มารับซื้อเสียเอง และทำการกดราคามากจนชาวนาแทบจะไม่ได้อะไรจากการขายผลิตผลในแต่ละปี จากการสัมภาษณ์ชาวนา 239 ราย ว่า ขายผลิตผลให้ใคร ปรากฏว่าชาวนา 236 ราย หรือร้อยละ 98 ขายให้แก่พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อถึงที่ และจะรับซื้อเป็น 2 ราคา ตามคุณภาพของข้าว ข้าวที่คุณภาพไม่ค่อยดีนักจะรับซื้อในราคาเกวียนละ 2,700 บาท และข้าวชนิดดี (แต่ไม่ใช่ข้าวหอมมะลิ) จะรับซื้อในราคาเกวียนละ 2,900 บาท

จากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องการขายผลิตผลที่จังหวัดปทุมธานีขาดรายละเอียดยไปบ้าง ผู้เขียนขอเสนอข้อมูลเรื่องการตลาดจากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ชาวนาที่ตำบลลำปลาทิว อำเภอลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ซึ่งถือว่าเป็นชาวนาภาคกลางเช่นกัน ปรากฏว่าชาวนาเกือบทั้งตำบลหรือแม้แต่อำเภอขายข้าวในราคา 2,700 - 2,900 บาท และจะขายไปหมดเสร็จสิ้นประมาณไม่เกินเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นการขายทันทีหลังเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ (มกราคม) ไม่มีใครเลยที่สามารถเก็บกักข้าวไว้ขายหลังจากนี้ด้วยเหตุผลความจำเป็นหลาย ๆ ประการด้วยกัน คือ

1. ต้องขายเพื่อนำเงินไปชำระหนี้แหล่งเงินกู้ โดยเฉพาะ ธ.ก.ส. และสหกรณ์การเกษตร ซึ่งต้องคืนเงินกู้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยก่อนเดือนพฤษภาคม หรือทันทีที่เก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ

2) ไม่มีผู้จ้างสำหรับเก็บผลิต หากไม่ขายผลิตผลจะเสียหาย เช่น ข้าวขึ้นราหรือออกได้

ชาวนาลาดกระบังบอกว่าหากจะขายข้าวให้ได้ราคาดี มีกำไรบ้าง ต้องขายประมาณเดือนสิงหาคม ซึ่งราคาที่ขายได้ตอนนั้นจะประมาณ 3,200 - 3,300 บาท ซึ่งเท่ากับราคาประกันของทางรัฐบาลพอดี ในราคานี้ชาวนาพอจะลืมตาอ้าปากได้บ้าง แต่ก็ยังไม่รวยหรือพอมีเงินออม เพียงแต่อาจจะลดจำนวนหนี้สินลงได้บ้าง ต่อคำถามที่ว่า ทำไมไม่ขายให้ อ.ค.ก. ในราคาประกัน ปรากฏว่าทั้งที่จังหวัดปทุมธานี และอำเภอลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบตรงกันว่า

1) ไม่เคยเห็น อ.ค.ก. ออกไปรับซื้อข้าว

2) ที่ลาดกระบังพอจะเห็นบ้างบางปี แต่ออกไปหลังจากเดือนพฤษภาคม ซึ่งชาวนารอไม่ได้ เพราะนายทุนเงินกู้เร่งรัดหนี้สิน วิธีแก้ไขคือรัฐบาลต้องส่ง อ.ค.ก. ไปรับซื้อข้าวก่อนเดือนพฤษภาคม ซึ่งยังไม่เคยมีปรากฏ

เนื่องมาจากการประสบปัญหาในเรื่องของขบวนการขายผลิตผล และขายผลิตผลได้ในราคาต่ำ ชาวนาทั้งที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ทั้งที่เช่าที่ทำนาประสบกับปัญหานี้สิน ทำให้ยากจนลงทุกปี ๆ ในขณะที่อัตราดอกเบี้ยเพิ่มสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ อัตราค่าครองชีพซึ่งถูกบงการจากสังคมเมืองหรือสินค้าอุตสาหกรรมสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่ราคาขายข้าวยังคงที่ทุก ๆ ปี เป็นเหตุให้การดำรงชีพด้วยการทำนาทำไร่ของเกษตรกรต้องกู้เงินมาลงทุนเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อย ในการศึกษาชาวนาที่จังหวัดปทุมธานี พบว่าชาวนาร้อยละ 53.8 ของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด (239 คน) มีการกู้เงินลงทุนเพิ่มขึ้นบ่อย ๆ ในช่วง 4 - 5 ปีมานี้ ส่วนชาวนาที่ลำปลาทิว อำเภอลาดกระบังนั้น มีฐานะดีกว่าชาวนาที่ลาดหลุมแก้ว ปทุมธานีเล็กน้อย แต่ก็มีหนี้สินประจำ ปีเฉลี่ยร้อยละ 65 จากจำนวนผู้ตอบ (209 คน) การกู้ยืมเงินมาลงทุนทำนาเป็นการกู้ยืมปีต่อปี ไม่ใคร่จะกู้มากินมาใช้ส่วนตัวขายข้าวได้ในอัตราเดียวกับชาวนาปทุมธานี ฐานะทางเศรษฐกิจเสมอตัวหากไม่มีเหตุการณ์แทรกซ้อนอุบัติเหตุขึ้นมาก็จะส่งผลกระทบต่อการทำนา แต่ถ้าปีใดฝนแล้งจัด น้ำท่วมมาก (เช่นในปี 2526 ที่ผ่านมานี้) หรือคนในครัวเรือนเจ็บป่วยหนัก จะทำให้สภาพหนี้สินเพิ่มสูงขึ้น เพราะชาวนาลาดกระบังขายข้าวได้ในราคาเดิมอยู่

ทุกปีในการที่ราคาข้าวเปลือกคงตัวอยู่ในอัตราต่ำถึงขาวนาที่ลาดกระบังจะไม่เดือดร้อนมากเท่าขาวนาที่ปทุมธานี แต่ก็มิได้มีฐานะดีขึ้น คงมีฐานะยากจนโดยเฉลี่ยเช่นขาวนาไทยทั่ว ๆ ไป จากการสอบถามขาวนาทั้งสองแห่งดังกล่าว ตอบตรงกันเป็นส่วนใหญ่ว่า “ในสภาพที่เสมอตัวของขาวนาที่มีฐานะดี คือมีที่ดินทำกินของตนเองนั้น หากมีเหตุจรรยาแทรกซ้อนติดต่อกัน 2 ปีขึ้นไปจะทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของขาวนาทรุดลงทันที เพราะหนี้สินจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วที่เคยเพียงแต่กู้มาลงทุนทำนาปีต่อไปก็จะเปลี่ยนสภาพมาเป็นกู้มากิน-ใช้ส่วนตัว “ถ้าเก็บข้าวในราคาต่ำ แต่ออกเงินให้ขาวนากู้ในอัตราดอกเบี้ยสูงมาก” จากคำพูดนี้มองเห็นชัดว่าพ่อค้านายทุนเอาเปรียบและสร้างความร่ำรวยบนความทุกข์ยากของขาวนา ขาวนาที่ลาดกระบังยังคาดการณ์อีกด้วยว่า เหตุการณ์นี้มีแนวโน้มจะเกิดแน่นอนเนื่องมาจากเหตุการณ์น้ำท่วม กทม. และโดยเฉพาะที่ลาดกระบังท่วมสูงมาก ทำให้น้ำท่วมไปมาก ในฤดูทำนาที่ผ่านมาและหากน้ำท่วมมาอีกครั้งในปีหน้า ขาวนาที่ลาดกระบังจะมีฐานะทรุดลงทันที

ข) เปรียบเทียบในเรื่องการเช่าที่ดิน ขาวนามีความรู้สึกว่าเกิดความไม่เป็นธรรมในเรื่องการเช่าที่ดินทำนาดังต่อไปนี้

1) ค่าเช่าที่ดินแพงกว่ากฎหมายกำหนด มีจำนวนผู้ตอบร้อยละ 31.6 ของผู้ตอบทั้งหมด (239 ราย)

2) ไม่มีสัญญาเช่าเป็นหลักฐาน ร้อยละ 31.6

3) ขึ้นค่าเช่าตลอดเวลา ร้อยละ 21.1

4) ที่ดินไม่สมบูรณ์พอที่จะทำนาได้ แต่ปรับปรุงไม่ได้เพราะเจ้าของที่ไม่ช่วยเหลือ ร้อยละ 10.5

5) ขาวนาที่มีฐานะกระตือรือร้นอยากจะทำนาแต่ที่ดินเดิมของตนที่หลุดจำนองไปกลับคืนมา เจ้าของที่ดินไม่ยอมขายกลับคืนให้ ร้อยละ 5.3

ค) ให้ขาวนาจ่ายเงินลงทุนทำนาในอัตราดอกเบี้ยสูง หรือเอาผลผลิตใช้คืนแทนเงินที่เป็นหนี้ในปริมาณที่มาก ในลักษณะนี้ขาวนากล่าวว่า “แทบว่าจะทำนาเพื่อส่งใช้หนี้ปีต่อไป” ที่พอจะได้บ้างก็คือ ข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัว และข้าวสำหรับทำพันธุ์เท่านั้น อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ยืมนี้มีผู้ตอบว่า อยู่ระหว่าง ร้อยละ 13 - 24 ถึงร้อยละ 77.5 และดอกเบี้ยสูงกว่าร้อยละ 24 มีผู้ตอบร้อยละ 15.1 ที่ไม่เสียดอกเบี้ย เพราะเป็นการกู้ยืมจากญาติพี่น้องใกล้ชิดเพียงร้อยละ 5.1 เท่านั้น นอกจากนี้มีผู้ตอบว่า มีการเพิ่มดอกเบี้ยเป็นครั้งคราวในระหว่างการเป็นหนี้ ร้อยละ 46.2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายที่ขอกู้เพิ่ม

ง) ยึดกรรมสิทธิ์ที่ดินทำนาโดยไม่ใคร่จะมีการผ่อนปรนและเห็นใจขาวนา ดังได้แจกแจงตัวเลขโดยละเอียดแล้วถึงปัญหาการไม่มีที่ดินทำกินของขาวนาที่จังหวัดปทุมธานี แต่จะขอกกล่าวโดยสรุปอีกครั้งว่า ขาวนาที่ปทุมธานีจำนวน 239 ราย ที่ทำการศึกษา มีผู้เช่าที่ดินทำนาร้อยละ 43.1 และในจำนวนของผู้ที่ไม่มีที่ดินทำนาเหล่านี้ร้อยละ 91.3 สูญเสียที่ดินทำกินเพราะการหลุดจำนอง ขาย - ชำระหนี้ และถูกเจ้าหนี้ยึดอีกประการหนึ่งหากเป็นกรณีของการขายที่ดินเพื่อนำเงินมาชำระหนี้สิน นายทุนที่รับซื้อจะกดราคาที่ดินลงอย่างมาก แต่ขาวนาก็ต้องขายเพราะไม่มีทางเลือกอย่างอื่น (ส่วนมากเป็นนายทุนนอกท้องถิ่น)

4. ปัญหาการศึกษาต่ำ และไม่มีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ

การที่ขาวนาบางคนทำให้ขาดการศึกษา และการที่ทุ่มเวลาทำมาหาเลี้ยงชีพจน ทำให้ไม่มีเวลาจะสนใจสิ่งแวดลอมความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ก็ไม่มี ขาวนาทำงานหนักตลอดเวลา จึงมีแต่ความเหนื่อยล้าอ่อนเพลีย มีเวลาเพียงเล็กน้อยก็คือเวลาหลับนอนกลางคืนเท่านั้น การไม่มีการศึกษาและความรู้รอบตัวในเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพจึงมีผลทำให้ไม่รู้จักรบบวิธีที่ดี ๆ ในการผลิต ส่งผลกระทบให้ได้ผลิตผลที่ต่ำอย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งไม่เข้าใจกลไกการตลาด จึงทำให้เสียเปรียบพ่อค้านายทุนมาโดยตลอด เกิดความรู้เท่าไม่ถึงการณ์บ่อย ๆ ทำให้สูญเสียที่ดิน และมีหนี้สินล้นพ้นตัว รวมไปถึงการไม่รู้จักรวมตัวกันต่อต้านนายทุน จึงไม่มีอำนาจต่อรองในเรื่องการขายผลผลิต

ชาวนาส่วนใหญ่มีความรู้แค่จบ ป. 4 (การศึกษาภาคบังคับ) และต่ำกว่า ป. 4 รวมกันถึงร้อยละ 98.4 อีก ร้อยละ 1.6 เรียนสูงกว่า ป. 4 (แต่ไม่ถึงระดับมหาวิทยาลัยเพียงแค่อาชีวศึกษา ม. 1 - 3 และ ป. 5 - 7 รวมกัน)

เคยฟังวิทยุเฉลี่ย 5 ครั้ง/เดือน ร้อยละ 78.7 อีกร้อยละ 21.3 ไม่เคยฟังเลย ดูโทรทัศน์เฉลี่ย 2 ครั้ง/เดือน ร้อยละ 58.2 อีกร้อยละ 41.8 ไม่เคยดูเลย การอ่านหนังสือพิมพ์ก็อยู่ในเกณฑ์ต่ำมาก คืออ่านร้อยละ 44.8 อีกร้อยละ 55.2 ไม่เคยอ่านเลย เฉลี่ยความบ่อยครั้งที่อ่านคือ 1 ครั้ง/เดือน เนื้อหาสาระที่อ่านประเภทข่าวสาร อ่านแค่ร้อยละ 10.0 อีกร้อยละ 90.0 ไม่อ่านประเภทข่าวสารเลย การเข้าเมือง มีผู้ตอบที่เคยเข้าร้อยละ 79.9 และเฉลี่ยเข้าเมือง 2 ครั้ง/เดือน อีกร้อยละ 20.1 ไม่เคยเข้าเมืองเลย

ชาวนาผู้ไม่เคยรับการอบรมความรู้ทางการเกษตรเลย ร้อยละ 50.8 เคยได้รับร้อยละ 49.4 ไม่เคยเดินทางไปดูงานด้านการเกษตร ณ ที่แห่งอื่น (ต่างจังหวัด) ร้อยละ 88.7 เคยไปเพียงร้อยละ 11.3 ไม่เคยได้รับการแนะนำเรื่องการขายผลผลิตร้อยละ 59.4 เคยได้รับคำแนะนำร้อยละ 40.6 แต่การอบรมความรู้ทางเกษตรที่ดี การแนะนำเรื่องการขายผลผลิตที่ดี ทำโดยตัวแทนรัฐบาล ซึ่งไม่มีความรอบรู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมพ่อค้า-นายทุน และสิ่งที่ได้รับมานั้นปฏิบัติให้เป็นจริงไม่ได้ ชาวนาไม่มีความรู้เรื่องการขายผลผลิตร้อยละ 59.7 รู้ร้อยละ 40.3 ชาวนามากไม่มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายการเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (2524) ร้อยละ 83.5 รู้เพียงร้อยละ 16.5 เท่านั้น

ความไม่รู้เรื่องซึ่งมีมากกว่ารู้ของชาวนาดังปรากฏชัดตามตัวเลขข้างบนนี้เป็นปัญหาหนึ่งของชาวนาไทย และเป็นสาเหตุแห่งความยากจนข้นแค้นที่แก้ไม่ตกอยู่ขณะนี้ ถึงแม้ว่ารัฐบาลได้ตระหนักแล้วในปัญหาความยากจนของชาวนาไทย แต่ก็ยังไม่ได้ทำการแก้ปัญหาอย่างถูกจุดและได้ผล เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม และได้รับการเลี้ยงดูจากภาคเกษตร เมื่อชาวนายากจนและมีปัญหามากมายดังแสดงโดยสรุปมา 4 ปัญหาใหญ่ ๆ นั้น ทำให้สังคมชนบทและภาคเกษตรอุตสาหกรรมไทยทั้งสังคมให้ด้อยพัฒนาอยู่ขณะนี้

การแก้ปัญหาชาวนา

ในตอน III. พอจะสรุปปัญหาของชาวนาไทยได้ว่า ปัญหาใหญ่ ๆ ของชาวนาไทยมีอยู่ 4 ประการด้วยกัน คือ (1) ชาวนามีหนี้สินล้นพ้นตัว (2) ชาวนากำลังอยู่ในสภาพเป็นผู้เช่าที่นา (คือไม่มีที่ดินทำกิน) (3) ชาวนาถูกพ่อค้าคนกลาง และนายทุนเงินกู้เอาเปรียบรีดนาทาเร้น และ (4) ชาวนามีความรู้ต่ำ ในปัญหาทั้งสี่ที่สรุปมานี้เป็นปัญหาเก่าที่เป็นที่รู้ ๆ กันอยู่แล้วทั่วไปทุกฝ่าย มีการสัมมนาพูดคุยกัน ประชุมกันเพื่อพิจารณาปัญหานี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ชาวนาก็ยังแบกปัญหาเดิมอยู่ตนเอง ที่ผู้เขียนจะนำเสนอวันนี้มิได้มีวัตถุประสงค์จะหาทางขจัดปัดเป่าบรรเทาปัญหาของชาวนาแต่อย่างใด เพราะปัญหาของชาวนาไทยนั้นเป็นปัญหาใหญ่ไต่ระดับชาติเกินวิสัยที่ผู้เขียนจะหาหนทางและวิธีการมาแก้ไขได้ ที่จะนำเสนอในขณะนี้ก็คือการวิเคราะห์ว่าเมื่อมีปัญหามากมายจนชาวนาแทบจะอยู่เป็นผู้เป็นคนไม่ได้แล้ว จะเกิดอะไรขึ้น ชาวนาเขาเดินรอรอดกันมาได้อย่างไร

โดยปกติแล้วชาวนาไทยรู้สภาพของตัวเองดี และเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ของตนเองโดยตลอด ชาวนามีได้ไถ่ไถ่ดังที่คนในเมืองเข้าใจ ในขณะที่ปัญหาทั้ง 4 ที่เกิดแก่ชาวนานั้นเกิดเพราะระบบทุนนิยมเกิดจากการขูดรีดของนายทุนเป็นส่วนใหญ่ มีทั้งนายทุนท้องถิ่นและนายทุนจากในตัวเมือง และเมืองหลวง แทนที่ชาวนาจะโกรธแค้นต่อต้านบรรดานายทุนที่เขฉินหน้ากันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ชาวนากลับไม่มีปฏิกิริยาต่อต้าน

ในสิ่งใกล้ตัว ชาวนาที่ปทุมธานีและลาดกระบังโยนความผิดทั้งหมดไปให้รัฐบาล ผู้เขียนคิดว่าปัญหาชาวนาในแหล่งต่าง ๆ ของโลกเท่าที่พอจะประมวลได้จากหนังสือ *กบฏชาวนา* ของ วุฒิชัยและธรรมนิธย์ (2525) ก็เป็นปัญหาที่คล้ายคลึงกัน คือปัญหาการขูดรีดภาษีของนายทุนท้องถิ่น การไม่มีที่ดินทำกิน การขูดรีดภาษีของรัฐ และที่แปลกออกไปคือ ความขัดแย้งระหว่างชนชาติ ซึ่งไทยเราไม่มีปัญหานี้ และจากการที่ชาวนาลูกซื้อขึ้นจับอาวุธต่อสู้ในที่สุดก็จะเกิดจากชนวนของความไม่พอใจนายทุนท้องถิ่นซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐด้วย หาประโยชน์ใส่ตนด้วยในขณะเดียวกัน แต่กรณีของชาวนาไทยนั้นนายทุนที่ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบชาวนา ถ่ายเทกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวนามาเป็นของตนมักจะไม่ใช่ตัวแทนของรัฐ ส่วนมากคือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ซึ่งก็คือผู้มีอันจะกินในท้องถิ่น โดยทั่ว ๆ ไปตัวแทนรัฐ เช่น ธ.ก.ส. และสหกรณ์เพื่อการเกษตร ตรงกันข้ามจะอะลุ่มอล่วยมากในเรื่องกู้ยืมและหนี้สิน จะเป็นพี่เลี้ยงคอยปกป้องชาวนาจากการถูกเอารัดเอาเปรียบเกินไปแต่ชาวนาไม่ค่อยตระหนักในเรื่องเหล่านี้มากนัก เมื่อประสบปัญหาความยากลำบากก็คิดไปถึงระดับที่ไกลตัวมากที่จริงปัญหาต่าง ๆ นั้นเกิดมาจากความไม่ประสิทธิภาพในการบริหารงานของรัฐ ความไม่เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของพ่อค้าคนกลาง เหล่านี้ก็เป็นความผิดของรัฐนั่นแหละ ชาวนาโกรธรัฐบาล ไม่พอใจรัฐบาลก็ถูกต้องอยู่ แต่ผู้เขียนข้องใจมากที่ว่าทำไมชาวนาจึงไม่มีปฏิกิริยาเป็นปฏิกิริยาต่อนายทุนท้องถิ่นด้วยความไม่พอใจกับสภาพยากจนและไม่พอใจรัฐบาลนั้นมีอยู่ทั่วไป แต่จะไม่เกิดอะไรขึ้นเลยเพราะ *ไม่มีเหตุการณ์เร้าอารมณ์โกรธแค้นเฉพาะตัวและใกล้ตัว* ชาวนาไม่โกรธนายทุนเอกชนที่ขูดรีดเอาเปรียบตนสักที ผู้เขียนสอบถามจากชาวนาระดับผู้นำหลายรายที่ลาดกระบังต่อปัญหานี้ ปรากฏว่าทุกคนบอกว่า “ถ้าแก่เป็นคนดี พุดกันได้ จะเอาเงินเท่าไร หรือจะขอขึ้นราคาข้าวอีกสักเกวียนละเล็กน้อยถ้าแก่ก็ยอม อีกอย่างเห็นกันมานาน ถ้าแก่มารับซื้อข้าว 20 - 30 ปีมาแล้ว” จึงเห็นได้ว่า

1) ชาวนาทราบซึ่งในไมตรีของนายทุนจนลืมไปว่าถึงจะดีปานใดก็ตาม นายทุนก็จะไม่เคยยอมซื้อข้าวเกินราคาที่นายทุนกำหนดเอาไว้ (2,700 - 2,900 บาท) และนั่นหมายความว่าชาวนายังถูกกดราคาข้าวอยู่ดี

2) ระบบอุปถัมภ์ (Patron-client) ยังฝังรากอยู่แน่นแฟ้นในสังคมชาวนาไทย ผู้เขียนเข้าใจว่านายทุนท้องถิ่นก็ไม่ได้อะไรจากชาวนามากมายเกินกว่าเหตุนัก อะไรที่พอจะยอมกันได้ให้กันได้ก็ให้ชาวนาบ้าง แต่ที่ชาวนาถูกขูดรีดนั้นเป็นเพราะมีนายทุนหลายทอดเกินไป ราคาข้าว ณ ปลายทางกับต้นทางจึงแตกต่างกันมาก ชาวนากับนายทุนท้องถิ่นอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน นายทุนท้องถิ่นกับนายทุนในเมืองอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน นายทุนในเมืองกับนายทุนเมืองหลวงอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน นายทุนเมืองหลวงกับกลุ่มนายทุนผู้ส่งออกข้าวอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ด้วยระบบอุปถัมภ์นี้ชาวนาไทยกับนายทุนท้องถิ่นจึงไม่เป็นอริกัน จนสามารถจุชฉนวนแห่งความวุ่นวายขึ้นมาได้ (เช่น การจุชฉนวนในเหตุการณ์กบฏชาวนาโดยทั่ว ๆ ไป)

3) ระบบเครือญาติในสังคมชาวนาเป็นปัจจัยในการผ่อนความตึงเครียดในท้องถิ่นได้ดี ชาวนาทั้งที่ปทุมธานี และลาดกระบังที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันผูกพันกันเป็นเครือญาติกันเป็นกลุ่ม ๆ บางกรณีนายทุนเป็นญาติกันโดยตรงกับชาวนา บางกรณีเป็นญาติ เพื่อน พวกพ้องของญาติของชาวนา เมื่อเกิดความไม่พอใจนายทุนญาติ พรรคพวก เพื่อนฝูง พวกพ้องของญาติของชาวนา พรรคพวก เพื่อนฝูง พอดีจะช่วยพูดจาไกล่เกลี่ยกันได้ง่าย เหตุการณ์ที่จะจุชฉนวนความวุ่นวายก็จะไม่เกิด

จะเห็นได้ว่าสังคมชาวนาไทยยังคงมีสภาพความเป็นสังคมชาวนาแบบเก่า ๆ หลงเหลืออยู่มาก คือมีระบบเอื้ออาทร (Reciprocity) ระบบอุปถัมภ์ (Clientism) และระบบเครือญาติ (Kinship System) คอยผูกสังคมชาวนาไทยอยู่อย่างมาก

ชาวนาไทยเมื่อรู้ปัญหาของตัวเองก็คิดว่าเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องช่วยเหลือโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง รัฐเองก็รู้ปัญหาเหล่านี้ดีว่าเกิดจากปัญหาการเอารัดเอาเปรียบของนายทุน แต่ก็ยังมิได้ทำการแก้ไขตรงจุดนี้ รัฐบาล

กำลังพยายามทำการแก้ไขปัญหาวานาจากจนหลาย ๆ วิธีด้วยกัน เช่น ปล่อยเงินกู้ ปล่อยเงินผัน พัฒนา การเกษตร วางแผนพัฒนาชนบท การสร้างงานในชนบทเพื่อช่วยเพิ่มรายได้ชาวนา และชะลอการอพยพ ย้ายถิ่นตามฤดูกาล เหล่านี้เป็นต้น แต่ก็ยังไม่มีใครจะช่วยลดความยากจนให้ชาวนาได้อย่างไร นักวิชาการ หลายท่านมองว่ารัฐบาลแก้ปัญหาอย่างไม่จริงจังและไม่ตรงจุด เพราะการแก้ปัญหาวานาแบบสากลที่วุฒิชัย และธรรมนิศย์ (2525) เสนอไว้ในกฎหมายชาวนา ข้อที่สำคัญข้อหนึ่งนั้นคือการปฏิรูปที่ดิน เพราะที่ดินเป็นปัจจัย ผลิตทางเกษตรที่สำคัญมาก และการสูญเสียที่ดินของชาวนาไทยก็เกิดมาจากการเอารัดเอาเปรียบของนายทุน รัฐบาลก็รู้ซึ่งถึงปัญหานี้แต่ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ มีการพยายามเสนอกฎหมายปฏิรูปที่ดินหลายครั้งใน รัฐสภาไทย ครั้งสุดท้ายในปี 2525 - 2528 แต่ปรากฏว่าตกไป ผู้เขียนคิดเอาเองว่ารัฐบาลรู้ปัญหาของชาวนา มาจากปัญหานายทุนเอารัดเอาเปรียบ แต่แก้ไขไม่ได้เพราะเราไม่สามารถแยกออกว่าใครคือรัฐบาล และใครคือ พ่อค้า-นายทุน

เมื่อปัญหาวานามาจากนายทุน ชาวนาเองก็ไม่ได้คิดหรือเห็นว่านายทุนเป็นปัญหาของตน ด้วยระบบ อุปถัมภ์ ระบบเครือญาติ ทำให้ชาวนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับนายทุน และด้วยระบบพัฒนาแบบทุนนิยมทำให้ รัฐบาลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับนายทุน ก็จะไม่เกิดอะไรขึ้นกับชาวนาในแง่ของการจัดปัดเป่าปัญหาความ ยากจนของชาวนา เมื่อชาวนาโยนความผิดไปให้กับรัฐบาลเป็นฝ่ายรับผิดชอบ ชาวนาไม่รู้สึกซึ่งนักกว่ารัฐบาล คือใคร ชาวนาพูดแต่ว่า รัฐบาลบริหารไม่เป็น แก้ปัญหาไม่ตรงจุด ไม่จริงใจต่อการแก้ปัญหานั้น ชาวนาคิด แต่เพียงว่า รัฐบาลคือเจ้าหน้าที่และหน่วยงานราชการของไทยเท่านั้น

วิธีที่ชาวนาใช้แก้ปัญหา

โดยทั่ว ๆ ไปเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในสังคมชาวนา จนชาวนาทนไม่ไหวแล้ว ชาวนาจะแก้ปัญหาด้วย วิธีการต่อไปนี้

- 1) **ชุมนุมประท้วง** เป็นการชุมนุมเรียกร้องขอให้รัฐช่วยแก้ปัญหาให้ เช่น ที่มีปรากฏอยู่เนื่อง ๆ ใน สหรัฐอเมริกา
- 2) **ก่อการกบฏหรือปฏิวัติ** เช่น ที่เคยปรากฏมาแล้วในประวัติศาสตร์ เช่น ปฏิวัติชาวนาในฝรั่งเศส ปี 1848 ปฏิวัติในรัสเซียปี 1977 ในจีนปี 1921 และปฏิวัติในคิวบาปี 1958 (วุฒิชัยและธรรมนิศย์, 2525) เป็นต้น
- 3) **จำยอมรับชะตากรรม** คืออดทนต่อสภาพไม่ก่อการเคลื่อนไหวใด ๆ
- 4) **ช่วยตัวเองโดยการโยกย้ายแรงงานไปอยู่ภาคอุตสาหกรรมเสีย** วิธีนี้เป็นการหนีสภาพยากจน ไม่อยากเผชิญกับมัน หหมดความอดทน และไม่อยากเคลื่อนไหว

สำหรับชาวนาไทยนั้น ชาวนาต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดโดยใช้ 2 วิธีหลัง คือ ยอมรับชะตากรรม และ โยกย้ายแรงงานไปภาคอุตสาหกรรม

- 1) **ชาวนาไทยยอมรับชะตากรรม** ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชาวนาไทยนั้นไม่โง่ รู้ปัญหาของตนเอง ทุกอย่าง และรู้ด้วยว่าจะแก้ปัญหายังไง แต่คิดว่าควรจะเป็นความผิดของรัฐบาล และเป็นความรับผิดชอบ ของรัฐบาลแต่ฝ่ายเดียวที่จะแก้ปัญหานี้ คนไทยเป็นคนรักสงบโดยนิสัย ไม่ชอบเดือดร้อนวุ่นวาย ไม่ชอบ “เอามือไปชุกทืบ” ไม่ชอบการประจัญหน้ากัน ไม่เป็นคนรุนแรง ไม่ชอบความขัดแย้ง ชาวนาไทยซึ่งค่อนข้าง ไปทางรักษาระเบียบประเพณีจัดก็ยังมีนิสัยดังกล่าวอย่างแจ่มชัด เกิดปัญหาอะไรก็ได้แต่บ่น ๆ ระบายให้คนที่ไว้ใจได้ฟังก็พอใจแล้ว ดังนั้นในปัญหาความยากจนของตน ชาวนาจึงอดทนเอา ไม่แสดงออกอย่างเปิดเผย และรุนแรง นี่เป็นบุคลิกของชาวนาไทยที่ทำให้ชาวนาไทยยอมรับสภาพความยากจนอย่างสงบ ลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวของชาวนาไทยนี้ตรงกับลักษณะของชาวนาที่ Shanin (1971) กล่าวจะไม่ก่อให้เกิดกบฏหรือปฏิวัติได้

อาการยอมรับชะตากรรมอีกอย่างหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากเหตุที่ว่าชาวนาไทยเป็นชาวพุทธตั้งแต่เกิด ขีดมันอยู่ในค่านิยมพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมชาวนาซึ่งเป็นสังคมชนบทฝังอยู่กับประเพณีทาง พุทธศาสนาเคร่งครัดมาก ชาวนาไทยที่ลาดกระบังเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดที่จะยืนยันได้ในเรื่องนี้ การตีความ คำสอนในพุทธศาสนาของชาวนาไทยภาคกลางตีความในแง่บวกอยู่มาก ฉะนั้นค่านิยมในเรื่อง “สันโดษ” ถูกตีความให้พอใจในสภาพที่มีอยู่ เป็นอยู่ ถึงแม้จะไม่ดีก่อให้เกิดความคับข้องใจและเก็บกด แต่ชาวนาก็อยู่ มาได้ด้วยความสะดวกสบายในแง่นี้ ไม่ได้ดิ้นรน ไขว่คว้าในสิ่งที่ต้องออกแรงมาก ต้องคิดมาก ต้องต่อสู้มาก จาก ข้อความที่ชาวนาลาดกระบังได้ตอบกับผู้เขียนว่า “ไม่อยากแวงง่เท้าหาเสี้ยน” ก็ดี “ทำไปทำไมไม่นานก็ ดายแล้ว” ก็ดี และ “เท่านี้ก็บุญแล้วที่ไม่ถึงกับต้องไปนั่งขอทาน” ก็ดี สะท้อนถึงค่านิยมสันโดษดังกล่าว

ค่านิยมเรื่อง “บุญทำกรรมแต่ง” “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ก็มาจากคำสอนในพุทธศาสนา ความเชื่อ ในเรื่อง “ชาตินี้-ชาติหน้า” สอนและปลอบใจชาวนาไทยให้จำยอมอดทนรับชะตากรรมในชาตินี้ ชาติหน้า จะได้หมดกรรม แล้วไปเกิด เป็นคนที่ดีกว่าชาตินี้คือ รวยกว่า สบายกว่า สูงส่งในสังคมมากกว่าชาตินี้ ทั้งมี การปลอบใจว่าที่มียากจนคนแค้นในชาตินี้อาจเป็นเพราะทำกรรมไม่ดีไว้ในชาติก่อนจึงควรหันหน้ารับกรรม ไปจนกว่าจะตายไปแล้วเกิดมาใหม่ จึงไม่ประมาทในชาตินี้ เร่งทำบุญทำทานเป็นการใหญ่ มีเงินทองเท่าไร ไร ๆ หมุมเททำบุญกันเข้าไว้ ชาติหน้าจะได้เกิดมารวย

ลักษณะของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่สังคมมนุษยชาติก็คือว่า ศาสนาพุทธมีลักษณะเปิดกว้าง คำสอนต่าง ๆ เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนตีความตามใจชอบ ผู้ฉลาดก็มัก ตีความคำสอนในพุทธศาสนาให้เป็นคุณแก่ตน ในกรณีของปัญญาหรือผู้มีปัญญาของภาคอีสานก็ตีความคำสอน เอาตรง “พระมาลัยสูตร” และ “พระศรีอาริย์” จะมาเป็นเจ้าโลก (ฉัตรทิพย์, 2525) ซึ่งเป็นศาสนาพุทธ ของชาวนา ซึ่งสอนให้ต่อต้านความไม่เป็นธรรมโดยสงบ ส่วนคำสอนเรื่อง สันโดษ และ ชาตินี้-ชาติหน้า กรรมดี-กรรมชั่ว เป็นการตีความพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองหรือศักดินา

จากการพูดคุยกับชาวนาที่ปทุมธานีและลาดกระบัง ผู้เขียนพบว่า ชาวนาทั้งสองแห่งมีลักษณะปัจเจกชนนิยม (Individualistic) ต่อคำถามที่ว่าทำไมไม่รวมตัวกันเรียกร้องให้รัฐช่วยเหลืออย่างใดอย่างหนึ่ง ชาวนาหลายคน (จากทั้งสองแหล่ง) ตอบว่า “ทำไปทำไม มีแต่คนเอาหน้า เราลำบากเกือบตายคนอื่นได้ดี” หรือ “เขาไม่เอาด้วยกับเราหรอก เขากลับกันได้ดี” คำตอบดังกล่าวแสดงถึง “ตัวใครตัวมัน” และหากมี ลักษณะแบบนี้การรวมกลุ่มรวมพลังกันต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมทั้งหลายก็จะไม่มีวันเป็นไปได้ และลักษณะ ตัวใครตัวมันน่าจะเป็นผลมาจากการพัฒนาระบบทุนนิยม ซึ่งจิตใจจะหันหลังให้กันมากกว่าการรวมตัวกัน และร่วมมือกัน

2) ชาวนาไทยแก้ปัญหาด้วยการโยกย้ายแรงงานจากภาคเกษตรไปภาคอุตสาหกรรม

เมื่อไม่ต้องการเผชิญหน้ากัน ไม่ต้องแก้ปัญหาด้วยความรุนแรง และเมื่อทนต่อความยากจน หนีสิน ไม่ไหวอีกต่อไปแล้ว ชาวนาไทยก็หันเข้าหาสังคมเมือง กล่าวคือพากันทอดทิ้งงานเกษตรกรรม หลังไถล อพยพเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ โดยเฉพาะเมืองหลวง คือกรุงเทพมหานครเป็นทวีแฉว จากการศึกษา ของสถาบันวิจัยสังคมจุฬาฯ ระหว่างปี 2524 - 2525 พบว่ามีชาวนาทั้งการทำนาเข้ามาทำงานก่อสร้างใน กรุงเทพมหานครมาก และสาเหตุที่เข้าเมืองมาทำงานเพราะการขาดแคลนปัจจัยในการทำนา (คือที่ดิน) และ ผลผลิตทางเกษตรต่ำไม่พอกิน ปรากฏว่าในจำนวนประชากรที่ทำการศึกษาศึกษา 500 คน ร้อยละ 79 เป็นชาวนา ชาวไร่ ร้อยละ 45 มาหางานทำเฉพาะฤดูว่างจากการทำนา ร้อยละ 42 ทั้งเงินเดิมถาวรไม่กลับไปอีก ร้อยละ 12 ตอบว่าไม่ว่าจะกลับหรือไม่ และคนที่ทำงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานครนั้นเป็นชาวนาภาคกลางมาก ที่สุด คือร้อยละ 46 ภาคอีสานร้อยละ 27 ภาคเหนือร้อยละ 25 และภาคใต้ร้อยละ 0.6 อีกร้อยละ 2 ไม่ระบุ

จากตัวอย่างและตัวเลขที่นำมาอ้าง ณ ที่นี้พอจะเป็นหลักฐานได้ว่าชาวนาผู้ประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจการเกษตร และไม่ได้รับการช่วยเหลือได้ทั้งถิ่นที่งานเกษตรเข้ากรุงเทพมหานครทำ และเนื่องจากไม่มีความรู้อะไรเลยจึงมาขายแรงงาน ทำการรับจ้างแบกหามออกแรงเป็นส่วนใหญ่ และปรากฏว่าชาวนาที่ทำงานเกษตรมาทำงานภาคอุตสาหกรรมเป็นชาวนาภาคกลางมากที่สุดก็สอดคล้องกับที่ จิโรภาส (2526) ได้ศึกษาและพบแนวโน้มของการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวนาภาคกลาง (ปทุมธานี) ซึ่งมีมากขึ้น

ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาด้วยการทิ้งอาชีพเกษตรหันเข้าสู่อาชีพอุตสาหกรรมก็คือ จะทำให้สังคมชาวนาสลายตัว และเกิดสังคมเมืองขยายตัวมากขึ้นทุกที ขณะนี้จะเห็นภาพนี้จากจังหวัดรอบ ๆ กรุงเทพมหานคร ได้แก่ สมุทรปราการ นครปฐม นนทบุรี ปทุมธานี และอยุธยา ซึ่งกำลังจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานครอยู่แล้ว คือมีลักษณะเป็นเมืองไปทุกที

การที่ชาวนาที่งานเกษตรจะทำให้ขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ผลผลิตทางเกษตรจะตกต่ำลง และในสภาพที่ประเทศไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม และขาดปัจจัยเอื้อในการอุตสาหกรรมเช่นนี้จะทำให้ขาดเงินตราต่างประเทศเข้ามาหมุนเวียนใช้จ่ายประเทศที่พยายามพัฒนานักจะต้องค่อยพัฒนาลงไปทุกทีอย่างไม่มีทางแก้ไข

ทำไมชาวนาไทยไม่กบฏ

จากประวัติศาสตร์ในอดีตจะพบว่าชาวนาของหลาย ๆ สังคมได้เคยประสบปัญหาเช่นเดียวกับที่ชาวนาไทยกำลังประสบอยู่ และหลาย ๆ แห่งของโลกได้เคยเกิดกบฏหรือสงครามชาวนามาแล้ว เช่น ฝรั่งเศส รัสเซีย จีน ญี่ปุ่น เวียดนาม เป็นต้น ชาวนาไทยประสบกับปัญหาความยากจนคั่นแค้นมานานนับศตวรรษ แต่ไม่เคยเกิดการสงครามถึงขั้นปฏิวัติโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเลย จะมีก็แต่กบฏชาวนารายย่อย ๆ (คูคิชัยและธรรมนิศย์, 2525) ซึ่งไม่สันตะเทือนโครงสร้างของสังคมส่วนใหญ่เท่าใดนัก การที่ชาวนาไทยไม่ปฏิวัตินั้นเนื่องมาจาก

1) บุคลิกภาพของคนไทยที่ไม่ชอบความขัดแย้ง ความรุนแรง และการเผชิญหน้า ดังได้กล่าวมาแล้ว ในหัวข้อการแก้ปัญหาของชาวนาด้วยการจำยอมทนรับชะตากรรม ผู้เขียนมีความเห็นว่า ลักษณะอย่างหนึ่งของคนไทยคือ การนินทาว่าร้าย การสนใจในเรื่องของคนอื่น มีมากในสังคมไทย และนั่นคือการระบายผ่อนคลายความตึงเครียด ความคับข้องใจที่เผชิญกับปัญหาของตน เป็นการเหวความสนใจของตนออกไปจากปัญหาต่าง ๆ ที่ประสบ และบุคลิกภาพแบบนี้ก็ช่วยให้คนไทยเผชิญหน้ากันได้ดีไม่น้อย

2) การขาดการรวมตัวกันทางการเมือง ดังได้วิเคราะห์มาแล้วว่า ชาวนาไทย (หรือคนไทยทั่ว ๆ ไป) มีลักษณะปัจเจกนิยม ทำอะไรชอบทำเดี่ยว ๆ ทำเป็นกลุ่มไม่ได้กลัวคนอื่นจะได้ดี การเน้นตัวเองมากกว่ากลุ่มทำให้ไม่สนใจกิจกรรมกลุ่มซึ่งเป็นส่วนรวม จากการศึกษาชาวนาที่ปทุมธานี พบว่า ชาวนาส่วนใหญ่ไม่นิยมเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ไม่เป็นสมาชิกร้อยละ 95 เป็นสมาชิกร้อยละ 5 กลุ่มอาชีพ ไม่เป็นสมาชิกร้อยละ 84.5 เป็นสมาชิกร้อยละ 15.5 แม้แต่กลุ่มเกษตรกรเองก็มีชาวนาไม่เป็นสมาชิกร้อยละ 77.4 และเป็นสมาชิกร้อยละ 22.6 นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่น ๆ อีกหลายกลุ่มก็จะมีแนวโน้มของการไม่เป็นสมาชิกมากกว่าจะเป็นสมาชิก แสดงให้เห็นว่าชาวนาไม่สนใจการรวมกลุ่มซึ่งจะเป็นรากฐานของการเกิดความคิดเห็นเป็นกลุ่มก้อน อันจะนำไปสู่การรวมพลังต่อต้านความไม่ถูกต้อง เป็นธรรมในสังคมต่อการถามถึงความมีอำนาจในทางการเมืองของชาวนาปทุมธานี ร้อยละ 95 ตอบว่าไม่มีอำนาจทางการเมือง ที่ชัดเจนมากในเรื่องความไม่มีการรวมตัวทางการเมือง สรุปได้ว่าชาวนาไทยไม่มีพลังต่อรองทางการเมือง ซึ่งจะนำไปสู่การต่อรองทางเศรษฐกิจได้

จะเห็นได้ว่าการปฏิวัติของชาวนาเวียดนามประสบผลสำเร็จสูงมาก เนื่องมาจากการที่ชาวนาเวียดนามมีการรวมตัวทางการเมือง (ซีระ นุชเปียม ในคูคิชัยและธรรมนิศย์, 2525) ได้สำเร็จ

3) **ไม่มีผู้นำในการรวมตัว** อันเนื่องมาจากบุคลิกภาพตัวใครตัวมัน (Individualism) และกลัวคนอื่นจะได้ดีกว่าตัวก็ดี ความไม่อยากเดือดร้อนก็ดี ความไม่สนใจการเมืองก็ดี ความไม่มีเวลาพอก็ดี เหล่านี้ทำให้ชาวนาไทยขาดผู้นำในการรวมตัว และผู้นำในการรวมตัวกันของชาวนานั้นสำคัญมาก เพราะจะช่วยในการปลุกเร้าอารมณ์ เรียกร้อง สร้างความมั่นใจ กล้าหาญ ฮึกเหิม สร้างอุดมการณ์ทางการเมืองให้เกิดกับชาวนาได้ ตัวอย่างความสำเร็จจากการปฏิวัติของชาวนาเวียดนามอีกเช่นกันที่สำเร็จเพราะมีพรรคคอมมิวนิสต์เป็นผู้นำการรวมตัวของชาวนา (Wolf, 1969)

4) **ไม่มีเหตุการณ์จุดชนวนในความตึงเครียดนั้น** เหตุการณ์ที่จุดชนวนในกบฏชาวนาหลาย ๆ แห่งหลาย ๆ สมัย มักจะเกิดขึ้นในท้องถิ่นที่ชาวนายู่อาศัย เป็นต้นว่า การปฏิวัติรีดนาทาเร้นของนายทุนต่อชาวนา ชาวนาไทยก็มีเหตุการณ์นายทุนยึดที่ดินบ้าง เก็บดอกเบียเงินกู้แพงบ้าง เพิ่มดอกเบียเงินกู้บ้าง แต่ชาวนาไทยมองนายทุนเป็นมิตร เนื่องจากได้เคยพึ่งพากันมานาน เหตุการณ์ดังกล่าวจึงไม่เคยเป็นชนวนจุดระเบิดความตึงเครียดของชาวนาไทยได้

ถ้าจะกล่าวโดยสรุปสำหรับประเด็นนี้ก็คือ ลักษณะสังคมชาวนาไทยสมัยนี้ไม่เชิงเป็นสังคมชาวนาแห่งยุคการเปลี่ยนแปลง (Dynamic) เสียทีเดียว ยังมีบางส่วนที่ยังคงสภาพเป็นสังคมชาวนาแบบเก่าก่อนยุคทุนนิยมอยู่ อันได้แก่ยังมีลักษณะของระบบ Patron-client ระบบเครือญาติ และระบบ Reciprocity อยู่ นายทุนจึงถูกมองอย่างญาติและมิตร ผู้ที่ครั้งหนึ่งหรือหลาย ๆ ครั้งเคยมีบุญคุณต่อกันกับฝ่ายชาวนา การจะหนักนินทาพ่นนินดาชาวนาจึงยากให้และทนได้

บทสรุป

บทความนี้เป็นการศึกษาขบวนการค้นรื้อต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชาวนาในกรอบทฤษฎีของนักมานุษยวิทยาสมัยใหม่ เช่น Robert Redfield นักมานุษยวิทยาสมัยใหม่ผู้ศึกษาชาวนาในแนวขนาน คือสังคมชาวนาในท้องถิ่นชนบท โดยเฉพาะโดยดูความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันฉันท์ญาติมิตร และศึกษาชาวนาในแนวตั้ง คือการอุปถัมภ์ระหว่างชาวนาในชนบทกับชาวเมืองที่มีเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมในแนวตั้งนี้ ผู้ศึกษาพบความแตกต่างกันอย่างตรงกันข้าม ความไม่เท่าเทียมกัน และการเอารัดเอาเปรียบกัน

ผู้เขียนได้ศึกษาชาวนาไทยภาคกลาง 2 แห่ง คือ ชาวนาที่อำเภอลาดหลุมแก้ว ปทุมธานี และชาวนาที่อำเภอลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ในฐานะที่เป็นตัวแทนชาวนาไทยทั่ว ๆ ไป การศึกษาพบว่าชาวนาทั้งสองแห่งยากจนมาก และสาเหตุของความยากจนมาจาก 1. มีหนี้สินล้นพ้นตัว 2. สูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน 3. ถูกนายทุนเอารัดเอาเปรียบรีดนาทาเร้น 4. ขาดความรู้และการศึกษาต่ำ ทั้ง 4 ปัญหานี้ ปัญหาที่เด่นชัดคือ ปัญหานายทุนเงินกู้-พ่อค้าคนกลางมีน้ำหนักมากที่สุด ชาวนาไทยไม่คิดว่านายทุนเป็นปัญหาใหญ่ของตนซึ่งควรจะแก้ไข แต่กลับคิดว่าปัญหาทั้งหมดมาจากความผิดพลาด ไม่ประสีประสา และไม่จริงใจของรัฐบาล และรัฐบาลต้องรับผิดชอบ ซึ่งรัฐบาลก็กำลังแก้ไขอยู่แต่ไม่ได้ผล

ชาวนาใช้วิธีแก้ปัญหาค้นหาตัวเองไปด้วยในขณะเดียวกัน และแก้ปัญหาย่อย 2 วิธี คือ (1) อุดหนุนกันหน้ายอมรับชะตากรรมไป เพราะไม่ชอบใช้วิธีเผชิญหน้ากันและรุนแรงต่อกัน และนี่ไม่ใช่วิถีของคนไทย ค่านิยมทางพุทธศาสนาที่ให้อุดหนุนต่อชะตากรรมแล้วพยายามทำดี เกิดชาติหน้าจะได้ไม่ยากจนลำบากแบบนี้ และความไม่ใส่ใจโลกภายนอก นอกจากตนเองก็มีส่วนช่วยให้ชาวนายอมรับสภาพยากจนโดยสงบ (2) ชาวนาแก้ปัญหาโดยการอพยพโยกย้ายแรงงานจากภาคเกษตรไปอยู่ภาคอุตสาหกรรม นั่นก็คือ เลิกทำไร่ทำนาเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ เสีย ซึ่งมีผลทำให้ขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร ผลผลิตตกต่ำ ขาดเงินหมุนเวียนในสังคมไทย และสังคมไทยต้องค่อยพัฒนาลงไปทุกที

ชาวนาไทยไม่แก้ปัญหาด้วยการกบฏและปฏิวัติเปลี่ยนโครงสร้างสังคมให้เป็นแบบอื่นก็เพราะ (1) ไม่ชอบความรุนแรงดังกล่าวมาแล้ว (2) รวมตัวกันไม่ติดเพราะไม่มีนิสัยที่จะทำอะไรเป็นกลุ่มและเพื่อส่วนรวม (3) ขาดผู้นำและการชี้แนะที่ดี และ (4) ขาดเหตุการณ์อันจะเป็นชนวนจุดระเบิดการปฏิวัติชาวนา การปฏิวัติชาวนาทั่วโลกมีเหตุการณ์การจุดริศของนายทุนท้องถิ่นเป็นชนวนจุดระเบิดความตึงเครียดของชาวนา แต่ชาวนาไทยมองนายทุนท้องถิ่นแบบญาติและมิตร ทั้ง ๆ ที่ถูกเอาเปรียบขูดรีดมากมายเช่นกัน ทั้งนี้เป็นเพราะสังคมชาวนาใหม่ซึ่งมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมาก อีกส่วนหนึ่งยังคงไว้ซึ่งลักษณะของสังคมชาวนาแบบเก่าก่อนยุคทุนนิยม ซึ่งมีระบบความสัมพันธ์ในแนวนานแบบเครือญาติอยู่ มีความสัมพันธ์ในแนวตั้ง แบบ Patron-client และมีระบบการเกื้อกูลเอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน (Reciprocity) มากำจุนสังคมอยู่ เหตุการณ์ปฏิวัติของชาวนาไทยจึงไม่เกิดขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาที่ดิน. 2512. ความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินกับภาวะการผลิตของชาวนาใน 11 จังหวัด ภาคกลาง พ.ศ. 2508. รายงานเศรษฐกิจที่ดินฉบับที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย จำกัด.
- จิโรภาส พูลสุวรรณ. 2528. ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรซึ่งเคยมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองมาก่อนต้องกลายเป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ดินทำกินจากผู้อื่น. *โครงการวิทยานิพนธ์. กทม. : บัณฑิตศึกษา สาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.*
- จักรทิพย์ นาดสุภา. 2525. เจ้าผู้บุญหนองหมากแก้ว. *กบฏชาวนา ในวชิรชัย มูลสิริ และ ธรรมนิศ วราภรณ์, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, กทม.*
- นิยพรรณ วรรณศิริ. 2528. ข้อมูลทางเศรษฐกิจของชาวนาที่ล้าตาระวัง. เอกสารการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ (โรเนียว).
- รสนา โตสิตระกูล และ อังฉรา หังสพฤกษ์. 2525. *อาหารหายไปใน. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์. วชิรชัย มูลสิริ และ ธรรมนิศ วราภรณ์. 2525. กบฏชาวนา. เอกสารทางวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, กทม.*
- วิรุฒ์ ศิริสวัสดิบุตร, ร.ต.ท. 2526. ความทันสมัยกับการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองหลวงของชาวนาชนบทไทย. วิทยานิพนธ์. บัณฑิตวิทยาลัย (สาขาพัฒนาสังคม) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สถาบันวิจัยสังคม. 2524. *อนาคตเกษตรกร : พ.ร.บ. ที่ดิน. กทม. : เอกสารประกอบการสัมมนา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (โรเนียว)*
- อรพิน บุนนาค. 2524. *คำบรรยายวิชาสังคมวิทยา. กทม. : บัณฑิตวิทยาลัย สาขาพัฒนาสังคม, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.*
- Barth, Fredrik. 1973. *Models of Social Organization.* Glasgow : Royal Anthropological Institute.
- Meinkoth, Marian R. 1962. *Migration in Thailand with Particular Reference to The Nearest. Economic Business Duletin.*
- Mowat, Susanne. 1977. *Education and Urban Migration : A Comparative Analysis of Case Studies in Bangkok.* Bangkok, Thailand : Unesco.
- Popkin, Samuel L. 1979. *The Rational Peasant : The Political Economy of Rural Society in Vietnam.* Los Angeles : U. of California Press.

- Redfield, Robert. 1930. *Tepoztlan, A Mexican Village : A Study of Folk Life*. Chicago : The U. of Chicago Press.
- Redfield, Robert. 1973. *The Little Community and Peasant Society and Culture*. Chicago : The U. of Chicago Press.
- Rosen, George. 1975. *Peasant Society in A Changing Economy Comparative Development in Southeast Asia*. Urbana, Ill. U. of Illinois Press.
- Shanin, Theodor. 1971. *Peasants and Peasant Societies*. C. Nicholls.
- Sjoberg, Gideon. 1952. Folk and Feudal Societies. *American Journal of Sociology*, LVIII, No.3.
- Wolf, Eric R. 1969. *Peasant Wars of The Twentieth Century*. New York: Harper and Row.